

АПСТРАКТ

Циљ рада је илустрација резултата креираног педагошког приступа за развој компетенција критичко-рефлексивног планера. Педагошки приступ је развијен за потребе реализације курса Теорија планирања на мастер нивоу Архитектонског факултета Универзитета у Београду. Специфичности педагошког приступа су произашле из потребе за разматрањем низа нових питања од значаја за унапређење планске праксе, система планирања као и домена просторног развоја у Србији, која су се појавила током периода транзиционих реформи у Србији након 2000. године. Као полигон за илустрацију је узет случај *Плана детаљне регулације комплекса „Авала филма”* у Кошутњаку, који је уједно био и предмет рада студената школске 2020/21. године. Примењени методолошки кораци у анализи предметног случаја су јасно указали на следеће проблеме домена просторног развоја: а) урбанистички планови служе као инструмент за отуђење земљишта у јавној својини, б) јавне политике се селективно уважавају у процесу одлучивања о просторном развоју, в) формалне процедуре планирања су недовољно јасне и имају пропусте у формулацијама што ствара простор за вишезначне интерпретације, г) позиције одлучивања о стратешким приоритетима развоја и питањима од јавног интереса нису јасно дефинисане и д) кључна питања о правцима просторног развоја се разрешавају у домену политичког, а не професионалног одлучивања. На основу спроведене анализе процеса планирања комплекса „Авала филма”, издвојене су препоруке за унапређење планске праксе, односно система управљања просторним развојем у Србији. Суштински су усмерене ка унапређењу легислативног система у домену процеса одлучивања, са нагласком на формализацији позиција надлежности, утврђивању механизма отуђења јавне својине, унапређењу транспарентности процедура и репозиционирању улоге професије у том процесу.

Кључне речи: критичко-рефлексивни планер, управљање просторним развојем, педагошки приступ, професионалне компетенције, комплекс „Авала филма”

ABSTRACT

The aim of this paper is to illustrate the results of the pedagogical approach that was created to develop the competencies of a critical and reflective professional. The pedagogical approach was developed for the master's level Planning Theory course at the Faculty of Architecture, University of Belgrade. The specifics of the pedagogical approach stemmed from the need to consider a number of new issues relevant to improving planning practices, planning systems and the domain of spatial development in Serbia, which have emerged during the period of transitional reforms in Serbia since 2000. The case of preparing the plan of detailed regulation for the Avala Film complex in Kosutnjak, which was also the subject of the work of students in the school year 2020/21, was taken as a testing ground to illustrate the approach. The methodological steps in the analysis of the case clearly indicated the following problems in the field of spatial development: a) urban plans serve as an instrument for the alienation of publicly owned land, b) public policies are selectively considered in the decision-making process on spatial development, c) formal planning procedures are insufficiently clear and have gaps in formulations, which creates space for ambiguous interpretations, d) decision-making positions on strategic development priorities and issues of public interest are not clearly defined and e) key issues on spatial development are resolved in the domain of political rather than professional decision-making. Based on the analysis of the planning process for the Avala Film complex, recommendations for improving planning practice, i.e. the spatial governance system in Serbia are made. They are essentially aimed at improving the legislative system in the decision-making process, with an emphasis on formalizing positions of competence, determining mechanisms for the alienation of public property, improving the transparency of procedures and re-positioning the role of the profession in that process.

Keywords: critical and reflective planner, spatial governance, pedagogical approach, professional competencies, Avala Film complex

* др Марија Маруна, редовни професор, Архитектонски факултет
Универзитета у Београду, marija.maruna@arh.bg.ac.rs

** Ана Граовац, дипл.инж.арх., урбаниста планер, Урбанистички завод
Београда, ana.graovac@gmail.com

Развојни изазови 21. века обухваћени *Агендом 2030* и пратећим циљевима одрживог развоја (UN, 2015), као и *Новом урбаном агендом* (UN HABITAT, 2016), ставили су у фокус појединца и његову улогу у сагледавању и остваривању боље будућности. Наиме, одговорност за решавање комплексних ситуација које се очекују у новом миленијуму, и сходно томе управљање друштвено-политичким променама у циљу креирања одрживе будућности, пребачена је са институција на појединца и његове способности за ефективно деловање. То захтева оснаживање појединца у правцу усвајања нових знања, стицања нових вештина, развојанових вредности и промене пракси опхођења према захтевима професије и друштва. Јасно је да у овако постављеном поретку ствари, приступ образовању постаје све значајније питање. Потцртава се потреба за фундаменталном променом начина на који се размишља о образовању и културама учења (UNESCO, 2017) које превазилазе академске традиције и крећу се ка новим идејама и моделима усмереним ка подстицању критичко-рефлексивних процеса учења (Mezirow, 2000; Moon, 2004, 2008, Rieckman, 2012). Акцент је на стицању искустава која ће омогућити активно учешће у решавању проблема и развој способности за ефективно суочавање са непознатим, уз превазилажење постојећих граница индивидуалних дисциплина (Wals & Jickling, 2002; Forester, 2004; Geppert & Cotella, 2010; Sletto, 2010; Frank et al. 2014).

У домену просторног развоја у Србији, као земљи у вишедеценијској постсоцијалистичкој транзицији, ови изазови се преламају кроз специфичне аспекте. Они су резултат свеобухватних структурних реформи које су покренуте са демократским променама и преласком на тржишну економију 2000. године (*Стратегија реформе државне управе*, 2004; *Закон о државној управи*, 2005; *Стратегија реформе јавне управе у Републици Србији*, 2014; *Стратегија регулаторне реформе и унапређења система управљања јавним политикама за период 2016–2020. године*, 2016), суштински мењајући однос према управљању развојем и креирању јавних политика, који подразумева промену концепта од владања ка управљању. То је у складу са концептом управљања урбаним развојем (*urban governance*), као доминантним приступом планирању одрживог развоја промовисаним у Европи претходних деценија (EU, 2007, 2016; Vujošević & Petovar, 2010), који подразумева интегрално посматрање активности јавног сектора у домену просторних интервенција на свим нивоима управљања и кроз различите политике и инструменте који се у тим активностима примењују. Додатно, у овако сложено постављену мрежу одлучивања о јавним политикама, концепт управљања урбаним развојем укључује и учешће осталих актера ван јавног сектора, односно заинтересованих страна. Решавање питања урбаног развоја, сходно томе, постаје зависно од остварених јавно договорених партнерстава међу заинтересованим странама, где проблеми адекватне

информисаности и знања, превазилажења конфликта и међусобне комуникације постају кључни (Habermas, 1984; Forester, 1989; Healey, 1991; Sager, 1994; DiGaetano & Strom, 2003; Faludi, 2007; Moulaert, Martinelli, González & Swyngedouw, 2007; Innes & Booher, 2010).

Међутим, упркос покренутим структурним реформама, процес преласка са система владања ка систему управљања у Србији још траје (Vujošević, 2003, 2004; Lazarević Bajec, 2009; Nedović Budić, Djordjević & Dabović, 2011; Maruna, Čolić & Milovanović Rodić, 2018). Пре свега, није установљено јасно друштвено-економско и политичко уређење као оквир за успостављање вредносног система у којем се дешава просторни развој. Дуготрајни период транзиције је произвео мноштво неусаглашених јавних политика и некоординисаних деловања институција на различитим нивоима власти, што је као последицу створило неодрживо коришћење ресурса и произвело конфликте у простору (Perić & Maruna, 2012; Maruna, 2015; Zeković & Vujošević, 2018; Milojević, Maruna & Đorđević, 2019). Главне дилеме произлазе из недефинисаног става друштва, а последично и професије, око вредносног разумевања приватне својине и третмана плурализма интереса у процесима просторног развоја. Конкретно, та питања се најчешће тичу:

- односа према различитим статусима својине над земљиштем и консеквентно правима над њиховом употребом;
- стања информисаности о намерама интересних група и транспарентности процедура доношења одлука о просторном развоју;
- улоге државе и њених институција у избору циљева и управљању просторним развојем;
- начина успостављања договора око конфликтних интереса над просторним развојем;
- начина успостављања консензуса око јавног интереса (Lazarević Bajec, 2009).

Оваква и слична питања разматра област теорије планирања. Њен задатак је критичко проучавање праксе и процеса планирања у оквиру одређених друштвено-економских, историјских и културних околности са циљем разумевања њихове природе, сврхе, метода, начина и креираних продуката (Lazarević Bajec, 1992). Теорија планирања, начелно, разматра теме у планирању (намена површина, саобраћај, урбани дизајн, регионално планирање и сл.), теме о планирању (смисао и значај) и теме из домена планирања (приказ планске праксе) (Friedman, 2003). Сврха теорије планирања је да вреднује планерску делатност и на основу тога формулише препоруке за њено унапређење. Знања која нуди теорија планирања се сматрају кључним за унапређење планске праксе, нарочито у све сложенијим околностима просторног развоја (Friedman, 2008; RTPI, 2016; ЕСТР-CEU, 2013, 2017). Јасно је да то подразумева сагледавање ширег идеолошког и друштвеног контекста у којем је делатност планирања институционализована, односно целокупног регулаторног система у којем се одвија просторни развој (Alexander, 2015).

Дакле, као контекстуално условљена делатност, планирање је усмерено ка трагању за специфичним путањама развоја које се ослањају на уходане планске праксе и обрасце планског система. Међутим, у контексту транзиције, то подразумева трагање за новим вредносним оквиром планске интервенције у којем су наслеђене нормe превазиђене, а нове још нису успостављене (Lazarević Вајес, 1992). У том вакууму су професионалци суочени са сложеним ситуацијама у којима морају да изграде адекватне одговоре и креирају одговарајућа решења (Вајић Вркочић, 2012). Њихове компетенције морају бити везане за способност разумевања комплексности развојног контекста, критичког промишљања о вредносним конотацијама и усмеравања професионалног деловања ка кључним факторима промена (Maguna, 2019:34). Све су јаснији гласови да теорија планирања треба да преузме трансформативну улогу у учењу са циљем развоја способности рефлексije, критичког преиспитивања постојећих ставова и развоја сопствене професионалне етике (Frank, 2002).

У односу на наведено, овај рад има амбицију да укаже на потребу за развојем професионалних компетенција које омогућавају суочавање са изазовима актуелног просторног развоја у Србији. Кроз илустрацију специфичног педагошког приступа креираног за потребе курса Теорија планирања на Архитектонском факултету Универзитета у Београду, указује се на потенцијале примене развијеног метода истраживања јавних политика просторног развоја у сврху стицања компетенција критичко-рефлексивног планера које треба да омогуће репозиционирање планске праксе у оквиру система управљања просторним развојем у Србији.

Као полигон за проверу истраживачког метода изабран је случај планирања комплекса „Авала филма“ који је у тренутку реализације курса представљао један од последњих контроверзних примера просторне трансформације додатно актуелизован снажном реакцијом стручне и шире јавности. Велика медијска пажња која је пропратила наведени случај послужила је као богат извор примарних информација за спровођење истраживања и илустрацију креираног приступа учења студената. Уједно, изабрани пример је био интересантан због тематског оквира, који поред компоненте просторног развоја укључује и промишљање проблема очувања животне средине и културног наслеђа.

Наведени случај је само један од многобројних примера конфликтних ситуација изградње, како у Београду, тако и широм Србије. Њихово разумевање, и сходно томе развој компетенција за деловање у сврху промене професионалне праксе, захтевају иновативне приступе који заправо произлазе из домена предагогије и праксе критичко-рефлексивног мишљења. То је у складу са најновијим тенденцијама образовања у области теорије планирања,

које промовишу изградњу активне позиције планера према развојним изазовима у савременом друштву увећане неизвесности. Посебно интересантно подручје за развој адекватног приступа учењу и оспособљавање професионалаца представљају друштва у транзицији, у којима су актуелни проблеми последица одсуства јасног вредносног система и где се решења морају тражити пре свега у домену етике. Након уводног дела рада у коме се проблематизује потреба за развојем специфичних професионалних компетенција у домену просторног развоја, следи упознавање са основним карактеристикама критичко-рефлексивног мишљења и одговарајућих приступа учењу. На то се даље надовезује опис педагошког приступа развоју критичко-рефлексивног планера у домену просторног развоја развијен за потребе курикулума на курсу Теорија планирања на Архитектонском факултету у Београду. Потом следи илустрација наведеног педагошког приступа на примеру анализе процеса планирања комплекса „Авала филма“, а након тога дискусија резултата спроведене анализе у виду прегледа најзначајнијих тема критичке рефлексije. Рад се завршава закључком у ком су, између осталог, дате неке од препорука за унапређење планске праксе, односно система управљања просторним развојем у Србији.

РАЗВОЈ КРИТИЧКО-РЕФЛЕКСИВНОГ МИШЉЕЊА

Према општој дефиницији, критичко-рефлексивно мишљење је проблемски оријентисано размисљање усмерено ка тестирању решења за конкретне проблеме (APA, 2019). Намењено је развоју способности за преиспитивање норми, пракси и ставова у циљу промишљања сопствених уверења, перцепције и осмишљавања будућих акција. Са једне стране, критичко мишљење се заснива на логичком закључивању које произлази из рационалних аргумената и контекстуалних критеријума. Такође, подразумева вештине разликовања чињеница и вредности, експлицитних и имплицитних претпоставки, препознавања грешака у закључивању и сл. (Bowell & Kemp, 2005; Lau, 2011; Shehab & Nussbaum, 2015). Са друге стране, рефлексивно мишљење полазиште темељи на проблемима у пракси, промишља сопствену праксу, преиспитује начине на које разуме праксу, повезује постојећа и стечена сазнања и трага за новим решењима (Schön, 1983, 1987). Рефлексивно мишљење, делујући кроз конкретну акцију, омогућава да се уместо учења теорија и њихове примене у пракси, теорија преиспитује и развија кроз праксу. Сумарно посматрано, критичко-рефлексивна пракса представља друштвену активност са израженом етичком димензијом која има за сврху промену друштвене праксе. Кроз критичко-рефлексивно мишљење се изграђује друштвено-одговорни појединац и изоштравају његови ставови у циљу изградње праведнијих односа у домену професионалне сфере и друштва у целини (Moop, 2004, 2008).

Критичко-рефлексивно мишљење се гради поступно и његов развој је тесно повезан са педагошким приступом који се спроводи. Ослања се на поступак градације у стицању професионалних компетенција и примену контекстуалног учења које пролази кроз шест нивоа: знање, разумевање, примена, анализа, синтеза и вредновање. На основу Блумове класификације учења, когнитивне способности које се очекују од критичко-рефлексивног професионалца у домену просторног развоја обухватају: а) познавање и примену релевантних информација, б) уочавање и класификацију релевантних чињеница, в) употребу чињеница у изградњи логичке аргументације, г) идентификацију позиција и успостављање релација међу компонентама посматране структуре, д) повезивање препознатих позиција са ширим развојним контекстом и ђ) процену утицаја посматране структуре на шири развојни контекст и у односу на то изградњу сопственог етичког става (Maruna, 2019).

Критичко-рефлексивне вештине размишљања се успешно стичу кроз практичну примену, односно спровођење својеврсних истраживачких пројеката на конкретним примерима. То обухвата сложен процес размишљања, од почетног сазнавања информација, преко анализе и процене, до изградње закључака. Важан аспект критичко-рефлексивног мишљења је примена креативних приступа у анализи и повезивању чињеница. Такође, за критичко-рефлексивно мишљење је неопходно познавање предметног домена, како би се међусобно повезивање чињеница, идеја и тема спровело са дубоким разумевањем.

Критичко-рефлексивно мишљење се сматра кључним инструментом за развој активне позиције према друштвеним изазовима који су последица практиковања усвојених идеологија и поремећених односа између интереса друштвених актера у заједници (Tasan-Kok, 2016).

ПЕДАГОШКИ ПРИСТУП: КУРИКУЛУМ КУРСА ТЕОРИЈА ПЛАНИРАЊА

Педагошки приступ развоју критичко-рефлексивног професионалца у домену просторног развоја је развијен за потребе курикулума на курсу Теорија планирања на академским програмима мастер студија Архитектонског факултета Универзитета у Београду (Maruna & Radosavljević, 2018; Maruna, 2019). У основи се ослања на Шоново (Schön, 1983, 1987) разумевање професионалца као рефлексивног практичара (*reflective practitioner*) чија улога не сме бити неутрална и аполитична, већ тесно повезана са етиком, што укључује разумевање политика, позиције и улоге експерата у просторном развоју и сагледавање последица професионалног деловања. Поред тога, креирани педагошки приступ прати савремене трендове образовања из области теорије планирања који сугеришу напуштање традиционалних образовних модела доминантно заснованих на академском знању и премештање тежишта учења на савладавање практичних знања. На тај начин

се планирање као контемплативна делатност замењује планирањем као делатности која укључује акцију и друштвену промену (Bolan, 1981; Stifftel, 1995; Frank, 2002; Davoudi & Pendlebury, 2010; Olesen, 2018; Klosterman, 2011).

Креирани педагошки приступ је доминантно усмерен ка дубинској анализи система управљања просторним развојем. Обухвата сагледавање формалног оквира одлучивања који се манифестује кроз јавне политике различитих нивоа управљања и различитих развојних сектора у шта спадају стратегије, планови, развојни програми, пројекти, студије, уговори, одлуке локалних самоуправа итд. Фокус је на оним документима којима се директно или индиректно врши утицај на просторни развој предметног подручја анализе. Уједно, укључује и систем законских решења којима се регулишу односи у простору. Анализирају се циљеви урбаног развоја, прописане норме и дефинисане активности које треба извршити. Анализом се обухватају и начини на које се доносе јавне политике. Компарацијом садржаја јавних политика сагледавају се ток одлучивања о просторном развоју, формални учесници и исказани циљеви усвојених политика (Maruna, 2019).

Специфичности педагошког приступа, креираног за потребе развоја критичко-рефлексивног планера, илустроване су на примеру анализе случаја планирања комплекса „Авала филма“ у Кошутњаку. Наведени случај је коришћен као студентски задатак на курсу Теорија планирања школске 2020/21. године. Сложеност предметног случаја је захтевала непосредно укључивање сарадника из професионалне праксе у наставни процес. На тај начин је успостављена структура својеврсног истраживачког пројекта заснованог на тесној сарадњи знања и искуства из домена академије и праксе у којем су студенти имали активну улогу. Захваљујући овако успостављеној структури истраживачког пројекта, аутори су, користећи развијену методологију учења од стране предавача и непосредна искуства и увиде из професије госта на курсу, заједнички водили студенте кроз истраживачке кораке, од прикупљања података, преко анализе до дискусије. Остварене резултате су аутори пажљиво сумирали и посебно допунили одабиром отворених питања, дилема и проблема за ширу дискусију и на тај начин указали на потенцијале примене овако развијеног метода истраживања јавних политика просторног развоја у сврху стицања компетенција критичко-рефлексивног планера и дали препоруке за унапређење планске праксе, односно система управљања просторним развојем у Србији.

МЕТОДОЛОШКИ КОРАЦИ УЧЕЊА: ПРИМЕР АНАЛИЗЕ ПРОЦЕСА ПЛАНИРАЊА КОМПЛЕКСА „АВАЛА ФИЛМА“

Генеза случаја

Предузеће „Авала филм“ је основано 1946. године као први филмски центар југословенске државе. Његових педесет година рада, до половине деведесетих година

XX века, сматрају се златним периодом југословенске кинематографије. У периоду друштвено-економске транзиције, који је потом наступио, припојен је предузећу „Југоекспорт“ са идејом покушаја ревитализације посрнуле филмске индустрије. Међутим, напори су окончани банкротом, а потом и стечајем предузећа. У периоду приватизације јавних предузећа, који је наступио након 2000. године, „Авала филм“ је продат приватном лицу, које је на тај начин постало власник архивског филмског фонда и некретнина предузећа, као и формални корисник припадајућег земљишта у својини Републике Србије. Прве званичне изјаве новог власника су указивале на његову намеру обнове некадашњег филмског студија и креирања центра филмске индустрије Србије (Arandelović, 2011; Ministarstvo privrede RS, 2013; Krtinić & Stevanović, 2015; K.R., 2018).

Иако предузеће „Авала филм“ никада није имало формиран грађевински комплекс, с обзиром да је настало у време социјализма када је земљиште било у јавној, односно државној својини, Скупштина града Београда је, на иницијативу власника, донела *Одлуку о изради Плана детаљне регулације за комплекс „Авала филма“* 2017. године. Из Одлуке се види да је сврха израде плана стварање услова за пренамену постојећег начина коришћења земљишта у циљу креирања „мултифункционалног градског центра у коме ће бити заступљени садржаји културе, образовања, спорта, комерцијално-пословни, стамбени и остали пратећи садржаји“. Поред студија Авала филма, границом плана су обухваћени и студији РТС-а, филмски архив Кинотеке, као и друге површине, намењене за спорт, високо школство, шуме итд.

Након три године, Секретаријат за урбанизам и грађевинске послове града Београда је објавио елаборат за рани јавни увид *Плана детаљне регулације за комплекс „Авала филма“* (2020). Садржај елабората је изазвао огромну реакцију заинтересоване јавности, с обзиром на чињеницу да се уместо обнове филмског центра планира интензивна изградња стамбеног и комерцијалног простора, уз истовремено крчење постојеће шуме.

Посебно место заузимају званична саопштења и примедбе многобројних струковних и грађанских удружења, грађанских иницијатива, колектива и појединих стручњака, која апострофирају неколико проблематичних тема:

- **Неусклађеност предложених пренамена простора са правним документима и развојним политикама на националном и локалном нивоу.** Наиме, у саопштењима се наводи да *Закон о шумама РС* (2010) стриктно забрањује приватизацију постојећих шума и шумског земљишта у државном власништву, као и њихову пренамену, осим у изузетним случајевима од јавног интереса. Такође, на нивоу града, постоји читав низ докумената јавних политика у домену заштите животне средине којима се ограничава пренамена шумског земљишта, као што су *Стратегија*

пошумљавања подручја Београда (2011) и *Акциони план адаптације на климатске промене са проценом рањивости за Град Београд* (2015). Поред тога, *Уредба о еколошкој мрежи РС* (2010) подручје Кошутњака сврстава у еколошку мрежу Србије којом се штите природни резервати;

- **Непотпуна документација у оквиру елабората за јавни увид ПДР комплекса „Авала филма“.** Тврди се да је документација у елаборату за јавни увид (2020) непотпуна у односу на захтеве који су дефинисани Одлуком о изради ПДР-а (2017), где се од инвеститора захтева прибављање сагласности Министарства културе и информисања Републике Србије за планирану пренамену површина јавне намене у површине остале намене пре формирања елабората за рани јавни увид. У документацији елабората се може наћи само одговор Министарства да је ненадлежно за давање такве врсте сагласности.
- **Предложена пренамена простора је у супротности са планским документима вишег реда.** Скреће се пажња да је у оквиру елабората за рани јавни увид евидентно драстично смањење површина под јавним шумама (однос између постојеће и планиране намене површина је 40% према 4%), а на рачун вишеструког увећања изграђених површина (са 95.600м² на 815.000м² БРГП, од тога 420.000м² новог стамбеног простора и 150.000м² комерцијалног простора). Ово је у супротности са плановима вишег реда као што су *Генерални урбанистички план Београда* (2016), *План генералне регулације грађевинског подручја седишта јединице локалне самоуправе – град Београд* (целине I–XIX) (2016), *План генералне регулације система зелених површина Београда* (2019), као и *План генералне регулације спортско-рекреативног центра „Кошутњак“* (2014), у којима се изричито забрањује смањење зелених површина. Поред тога, истиче се да поменути планови јасно специфицирају и компатибилне намене за површине које су дефинисане као јавне зелене површине/шуме, а то су саобраћајне површине намењене функционисању инфраструктурних објеката и остале зелене површине, што искључује могућност изградње стамбених и комерцијалних садржаја које предвиђа ПДР комплекса „Авала филма“. (ŽAD, 2020; CZKD, 2020; Mladenović, 2020; Momčilović, 2020; Mučibabić, 2020; Stojić, 2020; Slavković, 2020).

На основу наведене аргументације проистекле из анализе елабората за рани јавни увид, општи закључак стручне јавности је да процедуру израде ПДР комплекса „Авала филма“ треба обуставити и вратити на почетак – преиспитивање циљева и мотива израде оваквог документа. Посебно се истиче став да програмски концепт плана мора бити усклађен са очувањем јавног интереса који произлази из закона Републике Србије и важећих јавних политика просторног развоја.

Упоредни преглед јавних политика

Наредни кораци у разумевању система управљања просторним развојем, на примеру планирања комплекса „Авала филма”, суштински се тичу сагледавања јавних политика на националном и локалном нивоу из различитих сектора, као и релевантног законског оквира. Квалитативном анализом њиховог садржаја (дефинисаних циљева, прописаних норми и задатих активности спровођења) издвајају се теме које су предмет конфликта, а потом међусобном компарацијом препознају места њихове неусаглашености. Ослањањем на легислативни оквир система планирања, изводе се закључци и дају тумачења.

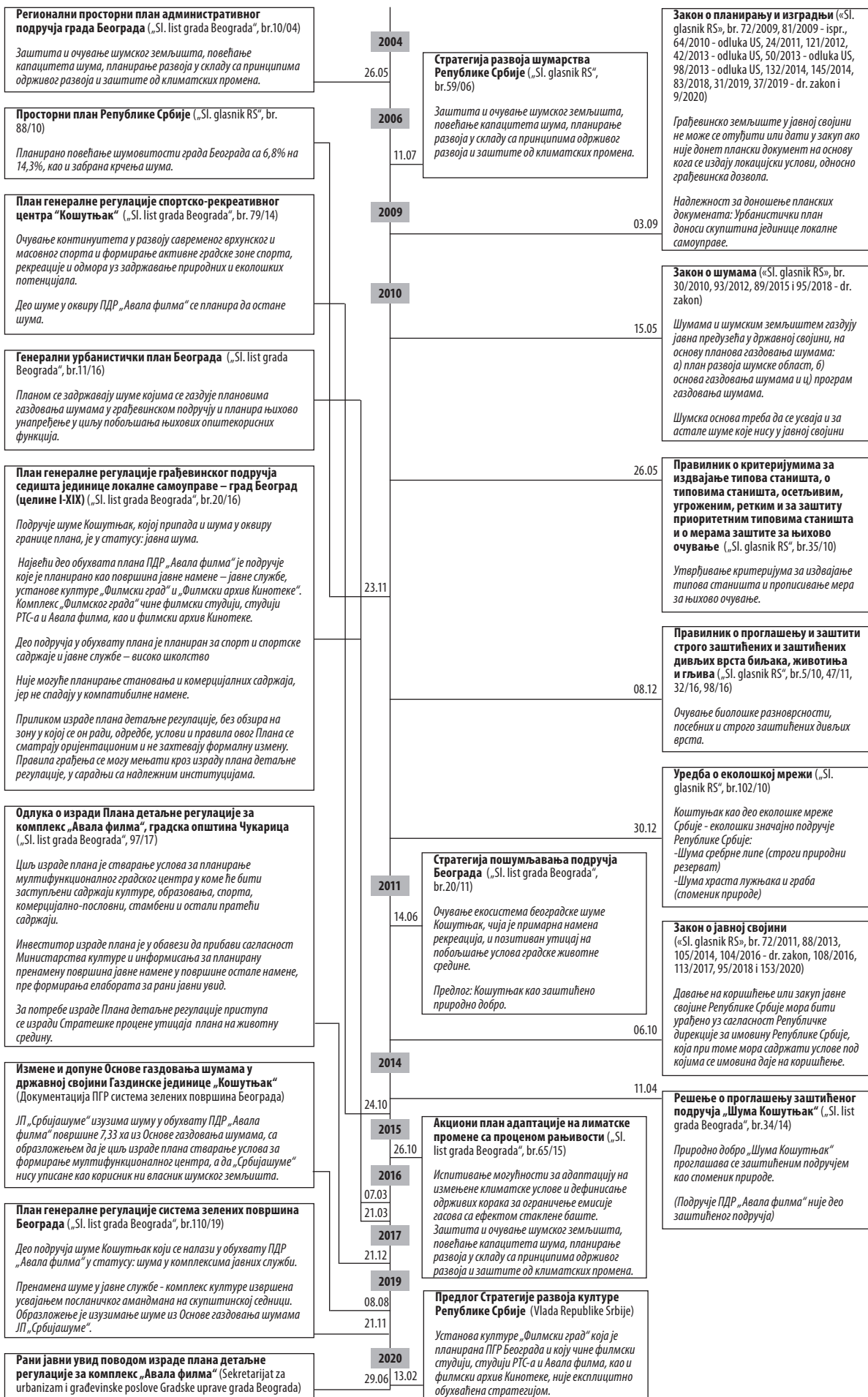
Кораци у анализи подразумевају следеће: а) прикупљање и селекцију докумената јавних политика од значаја за анализирани пример, б) категоризацију селектованих докумената – документи планске процедуре, остали развојни документи и легислативни оквир, в) хронолошки приказ разврстаних докумената према датуму усвајања, г) анализу садржаја докумената према издвојеним темама, д) мапирање места неусаглашености у оквиру планског, односно домена осталих јавних политика, ђ) тумачење и закључивање. Кораци а, б, в и г су приказани на Слици 1.

Упоредни преглед јавних политика од значаја за разумевање случаја планирања комплекса „Авала филма”, омогућио је мапирање низа отворених питања, дилема и проблема, како саме планске процедуре тако и целокупног система планирања:

- *Законом о планирању и изградњи* се омогућава отуђење јавне својине путем доношења планског документа. Наиме, грађевинско земљиште у јавној својини се планским документом може пренаменити у тзв. остало земљиште и на тај начин постати предметом отуђења/продаје. У елаборату за јавни увид ПДР комплекса „Авала филма” се на садашњој површини у јавној својини предвиђају површине остале намене – становање и комерцијалне делатности, што би по усвајању плана омогућило легитимно отуђивање јавног земљишта и стицање приватног капитала. Додатно, биланс планираних површина показује да се приоритет даје стамбеним површинама на рачун занемарљиво мале површине намењене филмској индустрији (која је такође планирана као комерцијална, а не намена културе), супротно циљевима дефинисаним у Одлуци о изради плана. Поменути биланс површина и планирани број нових становника јасно показују да приоритетни циљ плана није „стварање могућности за развој филмске индустрије” већ приватизација јавног земљишта и изградња станова.
- *Законом о планирању и изградњи* је формална надлежност за усвајање урбанистичких докумената дата скупштинама јединица локалне самоуправе. У пракси то значи да последњу реч о садржају урбанистичког документа имају одборници локалне скупштине кроз механизме који им стоје на располагању – формирање савета за урбанизам и улагање посланичких амандмана. У случају

планирања ПДР комплекса „Авала филма” од значаја је сагледавање процеса скупштинског одлучивања по питању усвајања плана вишег реда – *Плана генералне регулације система зелених површина Београда*. Наиме, на седници на којој је усвајан поменути план, скупштинским амандманом одборника је извршен утицај на преформулацију Нацрта плана и то по основу одредбе о изузимању дела шуме Кошутњак из шумске основе којом газдују „Србијашуме”, а који је уједно и предмет ПДР „Авала филма”. Усвајањем амандмана, шумско земљиште је постало део зелених површина комплекса јавних намена, а самим тим потенцијално и предмет изградње.

- *Законом о јавној својини* се, са друге стране, омогућава давање у закуп или на коришћење имовина у јавној својини, уз претходну сагласност и услове Републичке дирекције за имовину. Ова могућност подразумева и осигурање намере државе да стратешки чува неку намену и делатност. Предузеће „Авала студиос” је куповином „Авала филма” постало власник само објеката и корисник земљишта у својини Републике Србије, али не и власник земљишта, што значи да је у обавези да задржи постојећу намену и чува затечену делатност. Међутим, *Закон о планирању и изградњи* омогућава да се урбанистичким планом изврши трансформација земљишта из јавне у остале намене, чиме се стварају услови за покретање механизма отуђења и приватизације. Поставља се питање каква права над задржавањем и очувањем постојеће делатности, односно стратешким развојем филмске индустрије, има дотадашњи корисник земљишта, односно Република Србија.
- Одлуком о изради планског документа јединица локалне самоуправе суштински исказује намеру о спровођењу просторне трансформације неког подручја. У основи, то представља стратешку намеру која се преиспитује кроз сложен процес планске процедуре. У случају ПДР комплекса „Авала филма” се јавља необична ситуација дефинисања циља израде плана пре добијених сагласности свих осталих носилаца овлашћења над тим простором, односно корисника тог простора. Наиме, услови коришћења простора од стране надлежних институција и јавних предузећа су дефинисани и уграђени у планове вишег реда, пре свега *План генералне регулације Београда*, што их чини обавезујућим. Одлуком о изради ПДР комплекса „Авала филма” се од инвеститора плана посебно захтева прибављање сагласности Министарства културе и информисања за планирану пренамену површина јавне намене у површине остале намене, пре процеса израде нацрта плана, чиме се прејудуцира сагласност за изградњу мултифункционалног центра на рачун јавне намене. Другим речима, Скупштина града Београда доноси одлуку о циљу израде плана, супротно циљевима надлежног министарства који су исказани у плану вишег реда. На тај начин се посредно очекује и од осталих носилаца права над коришћењем земљишта да подрже донету Одлуку.

- *План генералне регулације грађевинског подручја седишта јединице локалне самоуправе – град Београд (целине I–XIX) садржи необичну ставку којом се прописује да приликом израде ПДР, као плана нижег реда, услови и правила дефинисани ПГР-ом се сматрају оријентационим и не захтевају његову формалну измену. То значи да се прописана правила грађења могу мењати уз сарадњу са надлежним институцијама. Иако је оваква формулација у супротности са суштином Закона о планирању и изградњи и свим претходно дефинисаним ставовима и условима ПГР-а, она јесте у складу са општом тежњом у оквиру планске праксе да се избегну предефинисана планска решења која стварају проблеме у процесу планске имплементације. Међутим, чак ако би се током израде ПДР комплекса „Авала филма“ и искористила ова могућност да би се јавни комплекс културе пренаменио у мултуфункционални центар мешовитих намена уз сагласност свих надлежних институција (а не само Министарства културе и информисања), то и даље није довољан основ да се формулише Одлука о изради ПДР-а која дозвољава промену намене на начин који одступа од одредби плана вишег реда, одн. ПГР-а Београда.*
- Поред планских докумената вишег реда којима се изричито прописује повећање и унапређење зелених површина у граду, читав низ других докумената потврђује ово стратешко опредељење државе: *Стратегија развоја шумарства Републике Србије (2006), Уредба о еколошкој мрежи (2010), Правилник о критеријумима за издвајање типова станишта, о типовима станишта, осетљивим, угроженим, ретким и за заштиту приоритетним типовима станишта и о мерама заштите за њихово очување (2010), Правилник о проглашењу и заштити строго заштићених и заштићених дивљих врста биљака, животиња и гљива (2010), Стратегија пошумљавања подручја Београда (2011), Решење о проглашењу заштићеног подручја „Шума Кошутњак“ (2014), Акциони план адаптације на климатске промене са проценом рањивости (2015).* Иако сви наведени документи штите шумско земљиште као јавни интерес, поставља се питање формулација конкретних одредби и њихове даље имплементације у планске документе, односно прецизирања статуса шумског земљишта које не би могло бити предмет произвољних тумачења током процедуре планирања. Наиме, шуме и земљиште са шумском вегетацијом постоје и ван шумске основе којом газдују „Србијашуме“, и налазе се у различитим облицима власништва и у оквиру комплекса и површина различитих намена, што никако не умањује

њихов значај и вредност. Први пример представља шума у оквиру обухвата плана, која постоји у истој површини и квалитету иако је избрисана из *Основе газдовања шумама*. Други пример су шуме које су биле саставни део тзв. комплекса „Филмског града“ и које су у ПГР Београда планиране као шуме у комплексима јавних служби, односно културе, а управо оне израдом ПДР „Авала филма“ постају предмет трансформације у површине за становање и мешовите намене.

ДИСКУСИЈА: МЕСТА КРИТИЧКЕ РЕФЛЕКСИЈЕ

На основу спроведене анализе процеса планирања комплекса „Авала филма“, могуће је издвојити неколико кључних проблема од значаја за сагледавање и унапређење система управљања просторним развојем у Србији:

- **Урбанистички планови као инструмент отуђења земљишта у јавној својини.** Овај механизам који је омогућен *Законом о планирању и изградњи* и *Законом о јавној својини* је креирао слабу тачку у планској процедури која се злоупотребљава у сврху приватизације земљишта у јавној својини. Наиме, одговорност за доношење тако значајне одлуке је подељена и самим тим расплнута између свих учесника у изради плана из јавног сектора, од носилаца израде планских докумената и комисије за планове, преко носилаца јавних овлашћења, до обрађивача планских докумената. Додатно, нетранспарентност процеса одлучивања током целокупне планске процедуре, немање јасног увида у власничке односе над земљиштем и права и обавезе који из њих произилазе онемогућавају приступ заинтересованој јавности и сходно томе стварање простора за демократични договор око јавног интереса.
- **Селективно уважавање различитих јавних развојних политика.** Традиционално посматрано, просторни развој је уређен *Законом о планирању и изградњи*, односно планским документима који се израђују на основу његових одредби. Међутим, у процесу креирања јавних политика учествују многобројне организације и институције јавног сектора из различитих домена, које врше директан утицај на просторни развој. Те политике могу бити исказане кроз законе и подзаконска акта, уредбе, решења, стратешке и акционе планове, програме и сл. У оквиру система планирања у Србији, није јасно утврђена међусобна веза између ових докумената, односно међусобна условљеност њиховог садржаја и прописаних решења. У пракси се дешава да процес планирања представља полигон за преиспитивање одредби јавних политика из других домена и самим тим релативизацију њиховог садржаја. Суштински, то значи да изградња постаје приоритет у односу на остале планиране употребе земљишта, одн. политике економског домена просторног развоја постају доминантне у односу на остале јавне политике, пре свега из домена друштвеног благостања и заштите животне средине.

Сл. 1. Упоредни преглед јавних политика релевантних за случај планирања комплекса „Авала филма“ (кораци од а до г) (Извор: Маруна & Граовац)

Fig. 1. Comparative overview of public policies relevant to the planning case of the "Avala Film" complex (steps a-d) (Source: Maruna & Graovac)

- **Процедуралне нејасноће и пропусти у формулацијама као простор за вишезначне интерпретације.** Систем планирања у Србији, пре свега уређен *Законом о планирању и изградњи*, јасно прописује обавезу хијерархијског усклађивања планова, односно њихове вертикалне координације. То је пропраћено хијерархијом одговорности за усвајање планских докумената која се креће од националног ка локалном нивоу, односно од Владе и Скупштине РС, односно Покрајинског већа, до Скупштине града или општине. Суштински, то значи да се полазни систем вредности и однос према просторном развоју успостављају на највишем нивоу надлежности, те тако одређени даље преносе и разрађују кроз документе на нижим нивоима надлежности. Јасно је да се на највишем нивоу не могу разматрати различите проблемске и просторне специфичности, него само стратешка опредељења, развојни принципи и основни нормативи. Међутим, ниво концептуалне општости и генералних препорука захтева јасније одређење које не дозвољава релативизацију у даљим процедурама промишљања и разраде. Неопходно је утврђивање јасних критеријума и параметара за исказивање стратешких опредељења и утврђеног вредносног оквира просторног развоја, којима би се обезбедила недвосмисленост у тумачењу и „мерљивост“ у примени;
- **Нејасна позиција одлучивања о стратешким приоритетима развоја и питањима од јавног интереса.** Иако је сврха законом дефинисане процедуре израде плана, као и уређења целокупног система планирања, државна контрола над коришћењем земљишта и осигурање заштите јавног интереса, позиције у којима се врши избор приоритета развоја нису довољно транспарентне. Комплексност планске процедуре и мноштво разнородних учесника из институција јавног сектора не дају јасан увид у њихове улоге и одговорности, као и међусобне везе. У таквим околностима, многобројна су места притисака за спровођење евентуалних партикуларних интереса. Најосетљивија места су она која стварају услове за отуђивање јавне својине, а претходе конкретној пренамени земљишта из јавне у остале намене која се дешава у процесу израде планског решења. То су, пре свега, услови за коришћење земљишта које издају надлежне институције и јавна предузећа у којима су суштински садржана стратешка опредељења државе, а која нису предмет јавне, нити шире стручне дебате. Кроз притиске на надлежне институције јавног сектора, чији су обавезујући услови саставни део израде сваког урбанистичког плана, ослабљују се позиције планирања као јавне делатности и врши пресудан утицај на формирање планског решења.
- **Скупштинске седнице као простор политичког одлучивања о питањима просторног развоја.** Механизам улагања амандмана на скупштинске одлуке, у овом случају одлуке о усвајању планског документа, представља још једно место политичког

утицаја на процес и резултате стручног промишљања просторних проблема. Наиме, целокупна процедура израде планског документа, која пролази кроз мноштво стручних провера на различитим инстанцама, закључно са одлукама комисије за планове, као стручним телом основаним од стране Скупштине града да се бави питањима урбаног развоја, а које имају за циљ усвајање што квалитетнијих решења, бива доведена у питање у моменту његовог формалног усвајања, где пресудан утицај имају одборници, по правилу представници политичких опција, а не стручна лица. На тај начин извршен утицај на исход планског решења постаје обавезујући за све учеснике у процесу планирања, без обзира што учињене измене често суштински мењају прописане услове из планских докумената вишег реда, дотадашњу стручну аргументацију, партиципацију и донесене одлуке, чиме се законски прописана обавеза вертикалне и хоризонталне координације и усклађивања планова обесмишљава.

ЗАКЉУЧАК

Планирана урбанизација подручја комплекса „Авала филма“ у Кошутњаку једна је од многобројних контроверзних просторних трансформација које су изазвале снажну реакцију стручне и шире јавности у Београду. Размере конфликта које се при томе манифестују недвосмислено указују на потребу за озбиљним преиспитивањем начина на који се промишља и спроводи урбанизација у Србији. Јасно је да се таквом изазову мора приступити из позиције адекватних знања која произлазе из развијених компетенција за суочавање са сложеним околностима и створеним локалним специфичностима које је донео 21. век.

У Србији, као земљи постсоцијалистичке транзиције, те специфичности се манифестују кроз изражен дисбаланс моћи у одлучивању о питањима просторног развоја, као резултат незавршених структурних реформи које трају од 2000. године. У наведеном периоду, суштински проблем настаје као последица увођења приватне својине над земљиштем и консеквентно права над одлучивањем о његовој употреби, услед чега су јавне институције изгубиле некадашњу позицију неприкосовеног арбитра у просторном развоју. То је резултовало околностима у којима главни иницијатор просторног развоја постаје приватни сектор којем традиционални технократски принцип планирања „одозго-на-доле“ постаје опонент, а систем контроле планског процеса препрека за функционисање логике тржишта (Vujošević, 2003, 2004; Lazarević Вајес, 2009; Nedović Budić, Ђорђевић & Dabović, 2011). Последично, делатност планирања губи на значају јер устаљене праксе и општа знања нису у стању да одговоре новим изазовима, док искуства земаља развијене демократије представљају само смерницу за промишљање, али не и готов рецепт за примену. У тако створеном процепу, адекватна знања се морају тражити кроз критичко-рефлексивну праксу, као компетенцију која омогућава суочавање са суштинским питањима у оквиру одређеног домена.

Курс Теорија планирања, на којем је креиран педагошки модел за развој поменутих компетенција, кроз проверу на случају анализе планирања комплекса „Авала филма“, понудио је конкретне увиде у рањивост и неке недостатке система планирања. На основу њих, могуће је формулисати препоруке и указати на специфичне кораке које је потребно предузети у циљу унапређења планске праксе, односно праксе креирања јавних политика у домену просторног развоја:

- спровођење компаративног преиспитивања легислативног система од значаја за процес планирања и његове последице у домену просторног развоја, уз даље специфицирање резултата кроз израду подзаконских аката;
- успостављање система транспарентног праћења целокупног процеса одлучивања уз обезбеђење садржајних, читљивих и приступачних информација;
- процедурална формализација места одлучивања о просторном развоју, као и припадајуће институционалне и персоналне надлежности за донете одлуке;
- креирање формалних механизма утврђивања и преиспитивања стратешких одлука о питањима пренамене јавне својине у оквиру домена јавних политика;
- промоција професионалне улоге у процесу доношења политика просторног развоја.

Оваквим приступом успоставља се директна релација између академски стеченог знања и планске праксе појединца, као и између савремених теоријских концепата и конкретних планских интервенција у простору, што је можда кључна недостајућа карика у вишедеценијском, напорном и често мучном процесу транзиције просторног и урбанистичког планирања из социјалистичког у тржишни друштвено-политички контекст. Фундаментално знање са којим планери ступају у планску арену, у којој владају писани закони и неписана правила, приватни, политички интереси и односи моћи, познати институционални аранжмани и скривене намере учесника, усвојене вредности и наметнута решења, општа правила и индивидуална тумачења, заправо је пресудно у формирању друштвено одговорног појединца и професионалца дораслог улози и одговорности коју у просторном развоју има.

У том смислу, системска промена коју овакав приступ претпоставља је она да ће планер, обучен и научен да критички и етички промишља различите ситуације и позиције у процесу планирања, бити у стању да са самопоуздањем заснованим на личном знању, компетенцијама и разумевању проблема, укаже на неусаглашености, дезинформације и потенцијалне манипулације које генеришу плански процеси у посттранзиционој Србији, али и да спозна свој простор деловања и осмисли сопствене акције у циљу његовог побољшања. Јер, иако је положај планера наизглед

драстично промењен губитком његове технократске „моћи“ у заштити јавног интереса и професионалном одлучивању, на располагању му, заправо, стоје друге вештине и перспективе, које првенствено могу да омогуће отворенију партиципацију свих учесника у планирању, утемељене на етичком односу у интерпретацији информација и чињеница, а не на пукој легитимизацији политичких одлука.

ЛИТЕРАТУРА

- Akcioni plan adaptacije na klimatske promene sa procenom ranjivosti, Sl. list grada Beograda*, **65/15**.
- Alexander, E.R. (2016) *There is no planning-only planning practices: Notes from spatial planning theories*, *Planning Theory* **15**(1), pp. 1–13.
- American Psychological Association (2019) *APA Dictionary of Psychology*, <https://dictionary.apa.org/critical-thinking>
- Arandelović, I. (2011, 16. mart) "Avala film" pred bankrotom, NUNS, <http://nuns.rs/info/news/14508/avala-film-pred-bankrotom.html>
- Bajic Brković, M. (2012) Societies in transition and planning education: the case of the West Balkan countries, U: Scholl, B. (ur.) *HESP: Higher Education in Spatial Planning*, Zürich, vdf Hochschulverlag, AG, ETH Zürich, pp.152–166.
- Bolan, R.S. (1981) *Do planning theory courses teach planning?*, *Journal of Planning Education and Research* **1**(1), pp.12–16.
- Bowell, T. i G. Kemp (2005) *Critical Thinking: A Concise Guide*, London and New York, Routledge
- Centar za kulturnu dekontaminaciju (CZKD) (2020) *Zaštita javnog dobra, a ne seča Košutnjaka radi privatnih interesa*, <https://www.czkd.org/stance/zastita-javnog-dobra-a-ne-seca-kosutnjaka-radi-privatnih-interesa/>
- Davoudi, S. i J. Pendlebury (2010) *The evolution of planning as an academic discipline*, *The Town Planning Review* **8**(6), pp. 613–644.
- DiGaetano, A. i E. Strom (2003) *Comparative Urban Governance: An Integrated Approach*, *Urban Affairs Review* **38**, pp. 356–395.
- ECTP-CEU (2013) *The Charter of European Planning*, *The European Council of Spatial Planners*, <http://www.ectp-ceu.eu/images/stories/PDF-docs/The%20Charter%20of%20European%20Planning-HighResV2.pdf>
- ECTP-CEU (2017) *Complete Charter. International agreement and declaration by the national institutes and associations of professional town planners within the European economic community*, www.ectp-ceu.eu/index.php/en/about-us-2/founding-charter?id=89
- Elaborat za rani javni uvid povodom izrade plana detaljne regulacije za kompleks „Avala filma“* (2020) Sekretarijat za urbanizam i građevinske poslove Gradske uprave grada Beograda
- EU (2007) *Leipzig Charter on Sustainable Cities*, http://ec.europa.eu/regional_policy/archive/themes/urban/leipzig_charter.pdf
- EU (2016) *Urban Agenda for the EU*, http://ec.europa.eu/regional_policy/sources/policy/themes/urban-development/agenda/pact-of-amsterdam.pdf
- Faludi, A. (Ed.) (2007) *Territorial Cohesion and the European Model of Society*, Cambridge, MA, Lincoln Institute of Land Policy
- Forester, J. (1989) *Planning in the Face of Power*, Berkeley, CA, University of California Press
- Forester, J. (2004) *Reflections on trying to teach planning theory*, *Planning Theory & Practice* **5**, pp. 242–251.
- Frank, A., I. Mironowicz, J. Lourenco, T. Franchini, P. Ache, Finka, Maroš, B. Scholl i A. Grams (2014) *Educating planners in Europe: A review of 21st century study programmes*, *Progress in Planning* **91**, pp. 30–94.
- Frank, N. (2002) *Rethinking planning theory for a master's-level curriculum*, *Journal of Planning Education and Research* **21**, pp. 323–330.
- Friedman, J. (2003) *Why do planning theory?*, *Planning Theory* **2**(1), pp. 7–10.
- Friedman, J. (2008) *The Uses of Planning Theory*, *Journal of Planning Education and Research* **28**, pp. 247–257.
- Generalni urbanistički plan Beograda, Sl. list grada Beograda* **11/16**.
- Geppert, A. i G. Cotella (Eds.) (2010) *Quality Issues in a changing European Higher Education Area: AESOP Planning Education*, No. 2., Reims, AESOP
- Habermas, J. (1984) *Reason and the Rationalization of Society, Volume 1 of Theory of Communicative Action*, Boston, CA, Beacon Press
- Healey, P. (1991) *Debates in planning thought*, U: Tomas, H., P. Healey (ur.) *Dilemmas in Planning Practice*, Aldershot, Avebury Technical, pp.115–146.
- Innes, J. i D. Booher (2010) *Planning with Complexity: An Introduction to Collaborative Rationality for Public Policy*, London and New York, Routledge

- izmene i dopune Osnove gazdovanja šumama u državnoj svojini Gazdinske jedinice „Košutnjak“ (2019) Dokumentaciona osnova Plana generalne regulacije sistema zelenih površina Beograda
- K. R. (2018, 17. oktobar), *Više od 50 miliona evra za obnovu studija na Košutnjaku, Politika*, <http://www.politika.rs/sr/clanak/413460/Kultura/Vise-od-50-miliona-evra-za-obnovu-studija-na-Kosutnjaku>
- Klosterman, R.E. (2011) *Planning theory education: A thirty-year review*, *Journal of Planning Education and Research* **31**, pp.319–331.
- Krtinić, M., M.N. Stevanović (2015, 21. april), *Avala film prodat za 980 miliona dinara, Danas*, <https://www.danas.rs/kultura/avala-film-prodat-za-980-miliona-dinara>
- Lau, J. Y. F. (2011) *An introduction to Critical Thinking and Creativity. Think More, Think Better*, New Jersey, Wiley
- Lazarević Bajec, N. (1992) Uvod u teoriju planiranja, U: Lazarević Bajec, N. (ur.) *Istraživanje prostora*, Beograd, Arhitektonski fakultet, pp.9–34.
- Lazarević Bajec, N. (2009) *Rational or collaborative model of urban planning in Serbia: institutional limitation*, *Serbian Architectural Journal* **1(2)**, pp. 81–106.
- Maruna, M. (2015) Can planning solutions be evaluated without insight into the process of their creation? Proceedings of the 20th International Conference on Urban Planning and Regional Development in the Information Society GeoMultimedia 2015 : REAL CORP. Ghent, Belgium, 5-7. May
- Maruna, M. (2019) *Teorija planiranja: prilog kritičkom mišljenju u arhitekturi*, Beograd, Univerzitet u Beogradu – Arhitektonski fakultet
- Maruna, M. i Radosavljević, J. (2018) Transition as a Stimulus for Innovative Teaching Methodology in Planning Theory, *CREATIVITY GAME (CG) – Theory and Practice of Spatial Planning*, **6**, pp. 90–98.
- Maruna, M., Čolić, R. i Milovanović Rodić, D. (2018) A New Regulatory Framework as both an Incentive and Constraint to Urban Governance in Serbia. U: Bolay, J.C., Maričić, T. i Zeković, S. (Eds.) *A Support to Urban Development Process*, Belgrade, EPFL & IAUS, pp. 80–108.
- Mezirow, J. (2000) *Learning as Transformation: Critical Perspectives on a Theory in Progress*, San Francisco, CA, Jossey Bass
- Milojević, M., Maruna, M. i Djordjević, A. (2019) Transition of collective land in modernistic residential settings in New Belgrade, Serbia. *Land*, **8**, p. 74.
- Ministarstvo privrede Republike Srbije (2013, 22. april) *Arhiva: Jugoekspert Avala film u stečaju prodat kao javno lice*, <http://www.priv.rs/Arhiva/11118/Jugoekspert-Avala-film-u-stečaju-prodat-kao.shtml>
- Mladenović, M. (2020, 7. jul) *Spomenik prirode – od betona: PDR za kompleks „Avala film“*, *Gradnja*, www.gradnja.rs/spomenik-prirode-od-betona-pdr-za-kompleks-avala-film/
- Momčilović, P. (2020, 7. jul) *Slučaj Košutnjak: tragedija uništavanja javnog dobra u tri čina, Mašina*, <https://www.masina.rs/?p=14121>
- Moon, J. (2008) *Critical Thinking. An exploration of theory and practice*, London and New York, Routledge
- Moon, J. A. (2004) *A Handbook of Reflective and Experiential Learning – Theory and Practice*, London, RoutledgeFalmer
- Moulaert, F., F. Martinelli, S. I. González, E. Swyngedouw (2007) *Introduction: Social innovation and Governance in European cities: Urban Development Between Path Dependency and Radical Innovation*, *European Urban and Regional Studies* **14(3)**, pp. 195–209.
- Mučibabić, D. (2020, 7. jul) *Umesto šume – stanovi u Košutnjaku, Politika*, <http://www.politika.rs/sr/clanak/457899/Beograd/Umesto-sume-stanovi-u-Kosutnjaku>
- Nedović Budić, Z., D. Djordjević i T. Dabović (2011) The mornings after . . . *Serbian spatial planning legislation in context*, *European Planning Studies* **19(3)**, pp. 429–455.
- Odluka o izradi Plana detaljne regulacije za kompleks „Avala filma“, gradska opština Čukarica, Službeni list grada Beograda* **97/17**.
- Olesen, K. (2018) *Teaching planning theory as planner roles in urban planning education*, *Higher Education Pedagogies* **3(1)**, pp. 302–318.
- Perić, A. i Maruna, M. (2012). Predstavnicima društvene akcije u procesu regeneracije priobalja – slučaj braunfeld lokacije “Luka Beograd”, *Sociologija i prostor*, **50(1)** (192), pp. 61–88.
- Plan generalne regulacije građevinskog područja sedišta jedinice lokalne samouprave – grad Beograd (celine I–XIX), Sl. list grada Beograda* **20/16**.
- Plan generalne regulacije sistema zelenih površina Beograda, Službeni list grada Beograda*, **110/19**.
- Plan generalne regulacije sportsko-rekreativnog centra „Košutnjak“, Sl. list grada Beograda* **79/14**.
- Pravilnik o kriterijumima za izdavanje tipova staništa, a tipovima staništa, osetljivim, ugroženim, retkim i za zaštitu prioritarnim tipovima staništa i o merama zaštite za njihovo očuvanje, Sl. glasnik RS* **35/10**.
- Pravilnik o proglašenju i zaštiti strogo zaštićenih i zaštićenih divljih vrsta biljaka, životinja i gljiva, Sl. glasnik RS* **5/10, 47/11, 32/16, 98/16**.
- Prostorni plan Republike Srbije, Sl. glasnik RS* **88/10**.
- Regionalni prostorni plan administrativnog područja grada Beograda, Sl. list grada Beograda* **10/04**.
- Rešenje o proglašenju zaštićenog područja „Šuma Košutnjak“, Sl. list grada Beograda* **34/14**.
- Rieckman, M. (2012) *Future-oriented higher education: Which key competencies should be fostered through university teaching and learning?*, *Futures* **44**, pp. 127–135.
- RTPI (2016) *Skills and Competencies for Planners*, www.rtpi.org.uk/education-andcareers/cpd-for-rtpi-members/cpd-requirements/skills-and-competencies-for-planners
- Sager, T. (1994) *Communicative Planning Theory*, Aldershot, Avebury Technical
- Schön, D. A. (1987) *Educating the reflective practitioner*, New Jersey, Lawrence Erlbaum Associates
- Schön, D.A. (1983) *The Reflective Practitioner: How professionals think in action*, New York, NY, Basic Books
- Shehab, H. M. i E. M. Nussbaum (2015) *Cognitive load of critical thinking strategies*, *Learning and Instruction* **35**, pp. 51–61.
- Slavković, Lj. (2020, 21. avgust) *Košutnjak, Avala film i šta kaže plan, Danas*, <https://www.danas.rs/dijalog/reakcije/kosutnjak-avala-film-i-sta-kaže-plan/>
- Sletto, B. (2010) *Educating reflective practitioners: learning to embrace the unexpected through service learning*, *Journal of Planning Education and Research* **29(4)**, pp. 403–415.
- Stiftel, B. (1995) *Symposium: Teaching planning theory*, *Journal of Planning Education and Research* **14**, str. 155–189.
- Stojić, B. (2020, 23. jul) *Na Košutnjaku se nasilnim planiranjem otima javna svojina, Nova ekonomija*, <https://novaekonomija.rs/vesti-iz-zemlje/bo%C5%BEenastoj%C4%87-na-ko%C5%A1utnjaku-se-nasilnim-planiranjem-otima-javna-svojina>
- Strategija pošumljavanja područja Beograda, Sl. list grada Beograda* **20/11**.
- Strategija razvoja kulture Republike Srbije od 2020. do 2029. godine* (2020), <https://www.srbija.gov.rs/dokument/45678/strategije-programi-planovi-.php>
- Strategija razvoja šumarstva Republike Srbije, Sl. glasnik RS* **59/06**.
- Strategija reforme državne uprave u Republici Srbiji* (2004) dostupno na: <https://www.srbija.gov.rs/dokument/45678/strategije-programi-planovi-.php>
- Strategija reforme javne uprave u Republici Srbiji, Sl. glasnik RS* **9/14, 42/14**-ispravka, **54/18**.
- Strategija regulatorne reforme i unapređenja sistema upravljanja javnim politikama za period 2016–2020. godine, Sl. glasnik RS* **8/16**.
- Tasan-Kok, T. (2016) *Interface: „Float like a butterfly, sting like a bee“: giving voice to planning practitioners*, *Planning Theory & Practice* **17(4)**, pp. 621–651.
- UN (2015) *Transforming our world: the 2030 Agenda for sustainable development*, <https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/21252030%20Agenda%20for%20Sustainable%20Development%20web.pdf>
- UN HABITAT (2016) *HABITAT III New Urban Agenda. Quito Declaration on Sustainable Cities and Human Settlements for All, Quito, UN HABITAT*
- UNESCO (2017) *Education for Sustainable Development Goals: Learning Objectives*, Paris, UNESCO
- Uredba o ekološkoj mreži, Sl. glasnik RS* **102/10**.
- Vujošević, M. (2004) *The search for a new development planning/policy model: problems of expertise in the transition period*, *Spatium* **10**, pp. 12–18.
- Vujošević, M. (2003) *Planiranje u postsocijalističkoj političkoj i ekonomskoj tranziciji*, Beograd, IAUS
- Vujošević, M. i K. Petovar (2010) Evropski planski diskurs i obnavljanje evropskog prostornog planiranja održivog razvoja: nekoliko pouka za jednu zemlju u tranziciji (Srbiju), *Sociologija i prostor*, **48(187)** (2), pp.173–195.
- Wals A.E.J. i B. Jickling (2002). “Sustainability” in higher education: From doublethink and newspeak to critical thinking and meaningful learning, *International Journal of Sustainability in Higher Education* **3(3)**, pp. 221–232.
- Zakon o državnoj upravi, Sl. glasnik RS* **79/2005, 101/2007, 95/2010, 99/2014, 47/2018 i 30/2018** – dr. zakon
- Zakon o javnoj svojini, Sl. glasnik RS* **72/2011, 88/2013, 105/2014, 104/2016** – dr. zakon, **108/2016, 113/2017, 95/2018 i 153/2020**.
- Zakon o planiranju i izgradnji, Sl. glasnik RS* **72/2009, 81/2009** – ispr., **64/2010** – odluka US, **24/2011, 121/2012, 42/2013** – odluka US, **50/2013** – odluka US, **98/2013** – odluka US, **132/2014, 145/2014, 83/2018, 31/2019, 37/2019** – dr. zakon i **9/2020**.
- Zakon o šumama, Sl. glasnik RS* **30/2010, 93/2012, 89/2015 i 95/2018** – dr. zakon
- Zeković, S. i M. Vujošević (2018) Uticaj kontekstualnih faktora na politiku građevinskog zemljišta i urbanog razvoja u Srbiji, U: Bolay, J.C., T. Maričić, S. Zeković (ur.) *Podrška procesu urbanog razvoja*, Beograd, IAUS & EPFL, str. 28–56.
- Žensko arhitektonsko društvo (ŽAD) (2020) *ŽAD primedbe na predlog PDR za kompleks „Avala film“,* <http://www.zad.rs/en/zad-primedbe-na-predlog-pdr-za-kompleks-avala-film/>